

12

Ann Van Herzele

**Toren en straat:
tussenruimten voor
creatieve interactie
in ontwerp**

Literatuur Akin, Ö. (1990). *Necessary conditions for design expertise and creativity*. *Design Studies* 11 (2): pp. 107-113 | De Wever, H., Lambert E. (Eds.) 2003. *Antwerp, Spoor Noord: a city park off the beaten tracks*. Ludion, Gent | Hamel, R. (1999). Probleemoplossen en begrijpen. In: R. Hamel, M. Elshout-Mohr, M. Milikowski (Eds.) *Meesterschap: Zestien stukken over intelligentie, leren, denken en probleemoplossen*. Vossiuspers AUP, Amsterdam | Rittel, H.W.J., Webber M. (1973). Dilemmas in a general theory of planning. In: *Policy Sciences* 4: pp. 155-169 | Van Herzele, A. (2004). Local knowledge in action: valuing non-professional reasoning in the planning process. In: *Journal of Planning Education and Research* 24 (2): pp. 197-212

Allerlei initiatieven van participatie willen aan burgers een meer rechtstreeks kanaal geven naar ontwerp en besluitvorming. Omgekeerd kan worden verwacht dat beleidsmensen en ontwerpers hierdoor een betere voeling krijgen met wat er bij de burger leeft. Toch is bij de laatste het scepticisme wat betreft haar of zijn werkelijke impact nooit ver weg. En dat blijkt niet altijd onterecht. Of het nu gaat om participatie in grote of kleine ontwerpopgaven, het valt steeds weer op hoe de uitkomst zo gelijkend is op wat in overheidsinstellingen of ontwerp bureaus al van tevoren was bedacht. Dat komt besluitnemers vaak goed uit want zij menen een 'publiek draagvlak' te vinden. Dat de inbreng van burgers niet heeft geleid tot veranderde zienswijzen is dan een voordeel, een bevestiging van het eigen gelijk, eerder dan een gemiste kans.

Het ontwikkelen van nieuwe manieren om tegen een plansituatie of probleem aan te kijken, dat wordt aangemoedigd in de professionele wereld van planning en ontwerp. Zelden gaat het in deze opgaven om een welomlijnd probleem waarvoor meteen een routine aanpak of unieke oplossing klaarstaat. In wat Rittel en Webber (1973) de wicked situation van planning en ontwerp noemden zijn de eisen en randvoorwaarden niet eenduidig bepaald en de beschikbare informatie is vaak onzeker en incompleet. Hierdoor zal de manier waarop een ontwerpopgave wordt geïnterpreteerd in grote mate bepalend zijn voor de oplossing aan het eind.

Ervaren ontwerpers weten dat en daarom, in plaats van al snel met één mogelijke oplossing verder te gaan, stoppen ze in verhouding veel tijd in het bestuderen van hoe de probleemsituatie in elkaar zit. Dat is ook een strategie om tot verrassende, vernieuwende, of zeg maar creatieve oplossingen te komen (Åkin 1990). In een min of meer gestructureerd zoekproces worden voorlopige oplossingen ontwikkeld en uitgetoet. Tegelijk worden de initiële interpreta-

ties van een ontwerp-opgave opnieuw overdacht. De ontwerper krijgt aldus een beter inzicht in het probleem dat een opdracht genoemd wordt, en het is zelfs zo dat zij of hij het probleem pas ten volle begrijpt wanneer het ontwerp klaar is (Hamel 1999).

Het lijkt voor de hand liggend dat het interpreteren van de ontwerp-opgave een unieke gelegenheid is om het professionele blikveld te verruimen met lokale kennis en percepties. Het zou de maatschappelijke relevantie van een bepaald planontwerp ten goede kunnen komen. De vrouw of man in de straat gaat mogelijk ideeën naar voren brengen waar een ontwerper zelf nooit aan had gedacht. Echter, in professionele milieus wordt de inbreng van de gewone burger niet meteen geassocieerd met creativiteit.

Aan lokale kennis wordt wel een informerende of reagerende maar doorgaans geen productieve rol toebedeeld. Eerder behoort deze inbreng tot het repertorium van beschikbare, eventueel nuttige informatie of tot de lijst van eisen en randvoorwaarden waaraan een ontwerp zou moeten voldoen. In deze betekenis wordt lokale kennis in de marge geplaatst van het creatieve proces van interpreteren, uitproberen en oplossen, kortom het eigenlijke ontwerpen. Het verschijnsel gaat typisch samen met een passieve terminologie, bijvoorbeeld, aan een klankbordgroep wordt gevraagd of een planvoorstel voldoende responsief is aan de lokale wensen en noden.

Maar ook waar het de welgemeende intentie is om mensen actief te laten deelnemen dan gaat dat niet als vanzelf leiden tot een werkelijke impact. Het planproces dat een nieuwe invulling (een stadspark met kantorenzone) wil geven aan een voormalig spoorwegemplacement in Antwerpen is hiervoor illustratief. De ontwerpfasen werden ingezet met een groots opgezet evenement: de trek-je-plan-dag (De Wever en Lambert 2003). Dit was een originele uitwerking van de planning for real methode waarbij een paar

honderd buurtbewoners samen hebben nagedacht over een aantal ontwerp vragen. De resultaten werden na afloop gebundeld en bijgevoegd als publieke inbreng bij een internationale offerteaanvraag aan stedenbouwkundigen. Vijf geselecteerde ontwerp bureaus kregen een paar maanden de tijd (en de middelen) om een inrichtingsplan op te maken.

Wat is nu de impact geweest van de publieke inbreng? Het resultaat was teleurstellend. Het dossier van de trek-je-plan-dag had bij de ontwerpers nauwelijks aandacht gekregen. In een enkel geval is het er bijgehaald om een oplossing te toetsen en zonodig bij te sturen, zoals: 'we zijn hier nogal 'dicht' bezig, zou het voor de veiligheid niet wat opener moeten zijn...?' Als er in de tekst al enige inspiratie werd gezocht, dan was dat 'om een nog overgebleven hoekje op te vullen'. De ontwerpers gebruikten de publieke inbreng wel op het eind, toen er nog vlug een tekst moest geschreven. Maar dat waren mooie woorden om de aandacht te trekken, verpakking dus.

Eigenlijk vonden de ontwerpers de publieke inbreng gewoon niet interessant genoeg om in praktijk te brengen. Het was niet dat zij minder waardering hadden voor lokale kennis en ideeën dan voor de universele principes uit hun vakgebied. Het viel trouwens op hoe zij allemaal zelf gebruik maakten van plaatsgebonden, persoonlijke ervaringen. Zo bijvoorbeeld had een Nederlandse ontwerper de site vol geplant met krantenkiosken en fietsstallingen, omdat hij zelf altijd per fiets naar zijn kantoor gaat en de vaste gewoonte heeft om dan eerst een krant te kopen.

Het probleem zit minder in het type kennis dan in de vorm waaronder de publieke inbreng wordt gecommuniceerd. Een tekst met lijsten van verlangens en ideeën schept een vrijblijvende afstand tussen publiek en ontwerper. Het verhaal is verdwenen en hiermee ook de mensen die het vertelden. De ontstane anonimiteit nodigt de

ontwerper niet uit om echt voeling te krijgen met de lokale situatie. Meer nog, de aandacht komt helemaal te liggen op de resultaten (wensen en ideeën), niet het creëren ervan in sociale interactie. De ontwerper is dan vrij om de uitkomst te interpreteren. De ideeën van de burger komen wel in het blikveld van de ontwerper, maar dat wil nog niet zeggen dat ze dat blikveld gaan verruimen.

Zo bijvoorbeeld werd de idee van een kinderboerderij door alle ontwerpers verworpen. Dat paste volgens hen niet in een stadswefsel, had geen structurerende kracht, of riep de stank van 'vieze varkentjes' op. Wat de ontwerpers hierbij misten was de redenering achter het idee. De discussie ging over sociale segregatie in de omliggende buurten. Een kinderboerderij was dan een middel om mensen beter met elkaar in contact te brengen, jongeren en ouderen, arm en rijk, verschillende culturen, ... Maar deze betekenis ging verloren in de vertaling van discussie naar tekst.

Anders is het gegaan in een eerdere fase: de aanzet van visievorming rond de toekomstige invulling van het spoorwegemplacement. Met twee creatieve workshops werd een soort van informeel platform gecreëerd om de verschillende inzichten die er leefden in de buurten, allerlei organisaties en de ontwerpers van de Stad, in discussie te brengen (zie Van Herzele 2004). Het bleek toen dat de participanten een aantal denkmanieren met elkaar deelden maar deze waren duidelijk verschillend van de ontwerpers. Zo bijvoorbeeld redeneerden de participanten over de site (het object) vanuit de dagelijkse realiteiten van het leven in de buurten (de context). Voor de ontwerpers was het net andersom. Zij beschouwden de site als een zelfstandige entiteit, een zogenaamde void die ze trachtten in te passen in de context.

Hoe die verschillende denkmanieren met elkaar konden worden gecombineerd, was sterk bepalend voor de mate waarin lokale ken-

nis impact had. Waar er verschillend werd gedacht over object en context was er duidelijk sprake van een synergie. De participanten stelden bepaalde verbindingen voor: van de buurten naar het park, van buurt naar buurt en naar andere belangrijke plekken in de stad. De ontwerpers brachten de ideeën niet alleen in rekening in hun plan maar ze begonnen op een nieuwe manier naar de plansituatie te kijken. Het oplossen van het isolement van bepaalde buurten werd onderdeel van de ontwerpopgave. De verschillen in denkmannen leidden hier tot nieuwe inzichten waardoor nieuwe soorten van oplossingen werden bedacht.

Maar andere verschillen waren moeilijk te combineren. Zo streefden de ontwerpers naar een samenhangend concept in termen van structuren ('corridor', 'onderlegger'). Maar voor de participanten bleven dat abstracte begrippen. Zij zochten samenhang in verweving van vorm en functie, welke ontwerpers eerder apart bekeken. Doordat de ontwerpers vasthielden aan bepaalde van hun denkmannen hebben zij een aantal van de ideeën niet kunnen meenemen in het planconcept maar wel in de bijhorende tekst met ontwerprichtlijnen voor de aangeschreven bureaus.

Zoals dat gebeurde met het dossier van de 'trek-je-plan'-dag, zo ook met de ontwerprichtlijnen van de Stad. Met uitzondering van een aantal normen in termen van bouwvolumes en dergelijke meer werden die weinig in praktijk gebracht. In plaats van eerst allerlei teksten te bestuderen, bouwden de ontwerpers al doende, met schetsen en modellen, hun inzicht op in de plansituatie. Dé leidraad hierbij was het planconcept zelf, waarvan een ontwerper zei: 'dat plan lag steeds naast mij'. De visuele voorstelling kwam best overeen met de taal waarin zij dachten. Maar de neiging tot het visuele in ontwerp maakt ook dat bepaalde ideeën (deze in tekstvorm) minder aandacht kregen, zoals de vraag naar vrijheid in gebruik, het 'ongepande' en

ideeën die verwijzen naar 'tijd', zoals 'het collectieve geheugen van het spoor'.

De ervaring in Antwerpen toont een aantal problemen met in praktijk brengen van lokale kennis: het losmaken van ideeën van de sociale interactie waarin ze zijn ontstaan, het samengaan van verschillende denkmanieren en het overwicht van visuele representatie in ontwerp praktijk. Ze leiden allen tot de conclusie dat om met lokale kennis werkelijk een verschil te maken, er volle aandacht moet gaan naar het in vermenging brengen, een soort van 'chemie' tussen verschillende zienswijzen en expressievormen. Dat is een zoektocht naar tussenruimten voor creatieve interactie waarbinnen niet alleen publiek maar vooral ook ontwerpers meer actief kunnen participeren. Ontwerpers kunnen niet alleen hun blikveld verruimen door met de ogen van de burger naar een ontwerp opgave te kijken maar ook door met die ogen naar hun eigen zienswijze en praktijk te kijken.